

RYTA M. SUSKA-WRÓBEL

Uniwersytet Gdański

STYL KIEROWANIA PROCESEM KSZTAŁCENIA JAKO KONTEKST OSIĄGNIĘĆ POZNAWCZYCH I MOTYWACYJNYCH UCZNIÓW

Uczniowie spędzają z nauczycielami po kilka godzin każdego dnia, a z nauczycielami uczącymi biologii przeważnie po 1-2 godziny tygodniowo. Obowiązujący typ kontaktów jest czymś, co stopniowo, lecz systematycznie kształtuje postawę uczniów wobec nauczycieli, a także wobec narzuconych treści i podejmowanych działań dydaktyczno-wychowawczych.

Zadaniem nauczyciela jest kierowanie uczeniem się uczniów i organizowanie tego procesu. Nauczyciel i uczniowie zawsze podlegają ograniczeniom w swej pracy ze strony ogólnie przyjętych warunków wpływających na efekty pedagogiczne¹.

Mówiąc o stosunku nauczyciela do uczniów, mamy na uwadze nie tylko formy jego odnoszenia się do uczniów, lecz stałe nastawienie leżące u podstaw wzajemnych stosunków². Na zewnątrz przejawia się to w uczuciowym nastawieniu do uczniów, w dobieranych metodach i formach pracy, w stopniu wysiłków, jakie nauczyciel świadczy uczniom.

Badania nad sposobem postępowania nauczyciela wobec uczniów na lekcji, a więc stylem kierowania stosowanym w toku lekcji, prowadzone były bardzo szeroko w świecie.

Literatura podaje liczne możliwe kategorie opisu postępowania nauczyciela³. Janowski opisuje styl kierowania wychowawczego, posługując

¹ Rutkowiak J., *Wychowawcza rola nauczyciela i jej ograniczenia*, „Nauczyciel i Wychowanie” 1980, nr 2.

² Fornal K., *Style kierowania pedagogicznego a sposoby uczenia się uczniów*, „Życie Szkoły” 1982, nr 11/12.

³ Perrott E., *Efektywne nauczanie*, WSiP, Warszawa 1995; Konarzewski K., *Nauczycielskie ideologie oświatowe*, „Kwartalnik Pedagogiczny” 1990, nr 3; Janowski A., *Psychologia społeczna a zagadnienia wychowania*, Ossolineum, Wrocław 1980.

się kategoriami: autokratyczny, demokratyczny. Nauczyciel liberalny nie powinien uprawiać tego zawodu. Janowski wykazał, że w kształtowaniu pożądaných przekonań dyrektywa kierowania demokratycznego jest niemalże obowiązująca dla wszystkich działań podejmowanych w wyższych klasach szkoły podstawowej i w szkole średniej. Przyjęte stanowisko uczeń może traktować jako coś wspólnego, a jednocześnie własnego; jest ono zatem bardziej trwałe. Członkowie grup kierowanych demokratycznie wykazują wysoką aktywność i skłonność do wyteźonej pracy także podczas nieobecności nauczyciela. Kierowanie autokratyczne skłania uczniów do wyteźonej pracy tylko w obecności kierownika (nauczyciela), gdyż styl ten rozwija w członkach grupy poczucie zależności.

Flanders⁴ wyodrębnił dwa przeciwstawne style nauczania: dyrektywny (bezpośredni) i niedyrektywny (pośredni). Style te odpowiadają w ogólnym opisie proponowanym przez Janowskiego.

W dydaktyce nauk przyrodniczych rozpowszechnił się model opisujący styl nauczania jako wielowymiarową przestrzeń za pomocą trzech następujących dychotomii najostrzej różnicujących czynności nauczyciela:

- a) nauczanie teoretyczne – nauczanie praktyczne,
- b) metody podające – metody poszukujące,
- c) dominacja nauczyciela – dominacja ucznia.

Model ten obejmuje tak czynności dotyczące poznawania treści nauczania oraz ich stosowanie, jak i metody kierowania wychowawczego jako interakcji nauczyciel – uczeń. Konstrukcja tego modelu opiera się na przesłance, że styl pracy nauczyciela silnie koreluje z osiągnięciami uczniów.

Zastosowanie powyższego modelu w prowadzonych przeze mnie badaniach pozwoliło pełniej opisać zależności między stylem kierowania, nauczaniem i wychowaniem a osiągnięciami uczniów – tak w sferze poznawczej, jak emocjonalnej.

Styl kierowania procesem kształcenia w ocenie uczniów i nauczycieli

Styl kierowania procesem kształcenia wyznaczony został na podstawie wskaźników wybranych spośród zawartych w kwestionariuszu *Opis botaniki jako przedmiotu szkolnego*⁵. Każda z odpowiedzi, zgodnie z założeniami techniki Likerta, punktowana była w zakresie od 1 do 5. Wskaźnik wymiaru stylu pracy nauczyciela wyznaczony został z odpowiedzi

⁴ Flanders N.A., *Analyzing teaching behaviour*, Addison-Wesely, Reading, Mass. 1979.

⁵ Kwestionariusz zaczerpnięty został z publikacji: Niemierko B., *Pomiar wyników kształcenia*, WSiP, Warszawa 2001.

uczniów danego nauczyciela (styl obserwowany) lub samego nauczyciela (styl deklarowany MN1). W badaniach uczestniczyło 537 uczniów i 12 nauczycieli biologii⁶. Zgodnie z podanym założeniem, styl pracy w każdym z trzech wymiarów modelu mógł osiągnąć wartość od 1 do 5; przy czym wartość 1 oznacza nauczanie skrajnie teoretyczne, stosowanie metod podających oraz aktywność nauczyciela. Wartość 5 określa styl pracy nauczyciela oparty na skrajnie praktycznym nauczaniu, stosowaniu metod poszukujących oraz aktywności uczniów.

Nauczyciele dodatkowo rozwiązywali kwestionariusz *Nauczanie botaniki*. Na tej podstawie wyznaczono styl deklarowany (MN2). Uzyskane oceny stylu pracy nauczycieli przedstawia tab. 1.

Tab. 1. Styl kierowania procesem kształcenia w opinii uczniów (styl obserwowany) i nauczycieli (styl deklarowany)

Kod nauczyciela	Styl obserwowany				Styl deklarowany							
	Nauczanie teoretyczne – praktyczne	Metody podające – poszukujące	Aktywny nauczyciel – uczeń	Średni styl	MN1				MN2			
					Nauczanie teoretyczne – praktyczne	Metody podające – poszukujące	Aktywny nauczyciel – uczeń	Średni styl	Nauczanie teoretyczne – praktyczne	Metody podające – *poszukujące	Aktywny nauczyciel – uczeń	Średni styl
A	2,9	3,3	2,6	3	3,4	3,2	2,2	2,9	0,50	0,52	0,58	0,53
B	2,3	2,3	1,6	2,1	-	-	-	-	-			
D	2,5	2,8	2,3	2,6	-	-	-	-	-			
E	3,2	3,2	2,6	3	2,8	3,4	2	2,7	0,41	0,44	0,58	0,48
F	2,9	3,1	2,5	2,8	4	4	4,2	4,1	0,68	0,60	0,83	0,71
G	2,7	2,9	2,3	2,7	2,4	3,6	1,8	2,6	0,41	0,44	0,50	0,45
H	3,3	3,3	2,5	3	3,2	2,6	1,6	2,5	0,55	0,44	0,42	0,47
I	2,2	2,6	2,0	2,3	-	-	-	-	-	-	-	-
K	2,9	2,8	2,3	2,7	3,8	4,2	3,2	3,7	-	-	-	-
L	2,4	2,7	2,1	2,4	3,6	3,6	2,2	3,1	0,73	0,68	0,67	0,69
M	3,4	3,5	2,8	3,3	3,4	4,4	3,6	3,8	-	-	-	-
N	2,8	2,8	2,3	2,6	3,4	2,8	3,2	3,1	0,59	0,45	0,58	0,52
średnie dla prób	2,8	2,9	2,3	2,7	3,3	3,5	2,7	3,2	0,55	0,50	0,60	0,55

MN1 – na podstawie *Opis botaniki jako przedmiotu szkolnego*

MN2 – na podstawie *Nauczanie botaniki*.

⁶ Badania prowadzone były w ramach przedmiotu biologia w klasach I liceum ogólnokształcącego, przed reformą systemu oświaty w Polsce.

Większość nauczycieli objętych badaniami prezentuje styl nauczania botaniki bliższy nauczaniu teoretycznemu (wskaźnik stylu niższy od 3). Jedynie trzech uzyskało ocenę uczniów wskazującą na stosowanie nauczania praktycznego. Podobne zróżnicowanie stylu pracy rejestruje się w zakresie wymiaru: metody podające – poszukujące. Najsmutniej prezentuje się obraz aktywności w procesie: nauczanie – uczenie się, gdzie dla wszystkich badanych wyznaczony styl oznaczał przeważającą aktywność nauczycieli.

Generalnie rzecz ujmując, przeciętny nauczyciel biologii skłonny jest stosować na lekcjach nauczanie tradycyjne, oparte w dużej mierze na modelach podających i teoretycznych, i prowadzi zajęcia z małą ilością praktycznego i poszukującego nauczania. W czasie zajęć jest on wyraźnie stroną dominującą. Podobny obraz uzyskano także w badaniach nauczycieli przedmiotów przyrodniczych w latach 1984–1990⁷.

Inaczej przedstawia się styl kierowania procesem kształcenia uzyskany z wypowiedzi nauczycieli zawartych w kwestionariuszu *Opis botaniki jako przedmiotu szkolnego*.

Styl pracy można uznać jako deklarowany, gdyż nauczyciele jako główni organizatorzy procesu kształcenia mogą mieć trudności z oddzieleniem planowych zachowań od rzeczywiście występujących na lekcjach.

Uogólniając, badani nauczyciele skłonni są wyżej oceniać własny styl pracy niż ich uczniowie. Dotyczy to szczególnie wymiarów: nauczanie teoretyczne – praktyczne oraz: metody podające – poszukujące. Bardzo różnorodnie widzą badani nauczyciele własną aktywność w czasie lekcji – od bardzo wysokiej dla nauczyciela H (1,6) do wyraźnie niskiej dla nauczyciela F (4,2). Przeciętny nauczyciel to osoba we własnej ocenie preferująca nauczanie praktyczne i poszukujące, ale przy niskiej aktywności uczniów.

Porównanie wymiarów nauczania uzyskanych na podstawie wypowiedzi nauczycieli i uczniów z zastosowaniem korelacji rangowej pozwoliło ujawnić dodatkowe różnice w stanowiskach nauczycieli i uczniów. Bardzo wysokie i podobne wartości współczynników korelacji między poszczególnymi wymiarami stylu kształcenia, wyznaczone na podstawie wypowiedzi uczniów, potwierdzają tendencję do globalnego oceniania nauczycieli. Uczniowie wykazują słabą umiejętność odróżniania nauczania praktycznego od poszukującego ($r_s = 0,94$).

⁷ Czupiał K., *Uwarunkowania osiągnięć przyrodniczych uczniów w Polsce w porównaniu z 24 innymi krajami*, CDN, Warszawa 1990; Ochenduszek J., *Stan dydaktyki biologii i umiejętności dydaktycznych nauczycieli*, IKN ODN, Bydgoszcz 1987.

Nauczyciele wyraźniej rozróżniają poszczególne wymiary stylu nauczania. Najbardziej niezależnie oceniają wymiary: nauczanie teoretyczne – praktyczne oraz metody podające – poszukujące ($r_s = 0,47$).

Tak znaczną różnicę w korelacjach uzyskanych z wypowiedzi obu badanych prób skłonna jestem przypisać odmiennemu rozumieniu nauczania poszukującego, a szczególnie rozwiązywania problemów i twórczej atmosfery.

Problem to sytuacja, w której podmiot zmierza do jakiegoś celu, droga jednak prowadząca do jego osiągnięcia jest zablokowana przez jakąkolwiek przeszkodę natury obiektywnej lub subiektywnej⁸. Jeżeli uczeń odczuwa jakąś sytuację jako problem, może się to wiązać z subiektywnym jej odczuciem; co więcej, problemem może być także taka sytuacja, w której uczeń dysponuje odpowiednimi informacjami niezbędnymi do jej rozwiązania, lecz zmieniły się warunki. Uczniowie skłonni są uważać za problematyczne zadania przenoszące wiedzę szkolną na problemy życiowe, praktyczne. Badani nauczyciele prawdopodobnie skłonni są traktować jako problemy zadania, do rozwiązania których uczniowie nie dysponują potrzebnymi informacjami. Zatem poszukiwanie byłoby bliskoznaczne z teoretyzowaniem (teoretycznym odpowiadaniem na postawione pytanie).

Korelacja wyznaczona na podstawie kwestionariusza *Nauczanie botaniki* dla wymiarów: metody podające – poszukujące oraz: aktywny nauczyciel – uczeń uzyskała wartość $r_s = 0,19$, co świadczy o stosowaniu metod poszukujących przy jednocześnie niskiej aktywności uczniów.

Wyraźnego zróżnicowania wartości współczynnika korelacji rangowej dla wymiarów: metody podające – poszukujące oraz: aktywny nauczyciel – uczeń, uzyskanego na podstawie dwóch różnych narzędzi, można także upatrywać w konstrukcji i doborze pytań w kwestionariuszu *Nauczanie botaniki*. Wskaźniki aktywności uczniów określane są na podstawie ich udziału w eksperymentach szkolnych. Z drugiej strony wiadomo, że metody badawcze stosowane są w szkole bardzo rzadko, zaś nauczanie poszukujące to szeroki repertuar technik opartych na dyskusji, umożliwiającej otwartą i szczerą wymianę myśli. W przedmiotach przyrodniczych i społecznych nauczanie poszukujące skupia się na rozumowaniu indukcyjnym i procesie badawczym właściwym dla metody naukowej⁹.

⁸ Kotlarski K., *Wartości kształcące niektórych typów zadań problemowych*, Neodidagmata XXI, 1992.

⁹ Arends R.I., *Uczymy się nauczać*, WSiP, Warszawa 1995.

Jednostronne potraktowanie aktywności ucznia w kwestionariuszu *Nauczanie botaniki* dało w konsekwencji bardzo niską zależność pomiędzy rozpatrywanymi wymiarami.

Styl kierowania procesem kształtowania a osiągnięcia uczniów

Osiągnięcia poznawcze uczniów badane były z użyciem 30-zadaniowego testu zawierającego zadania zamknięte. Do pomiaru motywacji do uczenia się przedmiotu szkolnego wykorzystałam 24-zdaniową skalę Likerta, natomiast postawy wobec roślin diagnozowałam z użyciem 16-pozycyjnego testu opracowanego w technice Thurstona.

Współzależność zmiennych dla stylu obserwowanego (wyznaczonego z wypowiedzi uczniów) i stylu deklarowanego (wyznaczonego z wypowiedzi nauczycieli) zawiera tab. 2. Nie udało się zarejestrować istotnych statystycznie zależności między stylem kierowania procesem kształcenia a osiągnięciami poznawczymi uczniów w zakresie botaniki dla badanej próby.

Tab. 2. Współzależność zmiennych zależnych oraz stylu nauczania (dane na polach jasnych są istotne statystycznie na poziomie $\alpha < 0,05$, pozostałe nieistotne)

		Styl obserwowany				Styl deklarowany (MN1)			
		Praktyczne	Poszukujące	Aktywność uczniów	Średni styl	Praktyczne	Poszukujące	Aktywność uczniów	Średni styl
Średnie osiągnięcia poznawcze		0,23	0,38	0,39	0,34	-0,43	0,2	-0,38	-0,26
Motywacja uczenia się botaniki	Pomiar wstępny	0,73	0,68	0,57	0,69	0,08	0,34	0,19	0,25
	Pomiar końcowy	0,89	0,88	0,79	0,69	0,07	0,13	0,1	0,25
	Osiągnięcia motywacyjne	0,73	0,78	0,79	0,79	0,01	-0,29	-0,08	-0,14
Postawa wobec świata roślin	Pomiar wstępny	0,59	0,57	0,51	0,58	-0,18	-0,26	0,09	-0,1
	Pomiar końcowy	0,43	0,39	0,48	0,45	-0,07	0,16	0,49	0,3
	Osiągnięcia motywacyjne	-0,31	-0,33	-0,19	-0,29	0,12	0,43	0,35	0,38

Zwraca jednak uwagę wysoka ujemna wartość korelacji między stylem nauczania (MN1) na osi: nauczanie praktyczne – nauczanie teoretyczne a średnimi osiągnięciami poznawczymi. Im bardziej praktyczne

nauczanie w ocenie nauczyciela, tym niższe osiągnięcia poznawcze jego uczniów ($r_{xy} = -0,43$). Być może badani nauczyciele pracujący z uczniami o wyższych możliwościach intelektualnych automatycznie preferują nauczanie teoretyczne, a ich uczniowie uzyskują wyższe wyniki w rozwiązywaniu testów. Preferencja wiadomości w nauczaniu botaniki sprzyja utrzymaniu się negatywnego stosunku nauczycieli do nauczania praktycznego.

Uzyskane wyniki zdają się sugerować, że im wyższa aktywność nauczyciela w jego ocenie, tym wyższe są wyniki uzyskiwane przez jego uczniów ($r_{xy} = -0,38$). Z drugiej zaś strony, wprost przeciwnie przedstawia się zależność między stylem nauczania ocenianym przez uczniów a ich średnimi osiągnięciami poznawczymi. Wyższe osiągnięcia mają klasy, których uczniowie postrzegają nauczanie jako praktyczne, poszukujące, a swoją w nim rolę jako aktywną.

Analiza obliczonych wartości korelacji liniowej Pearsona dla obserwowanego stylu kształcenia oraz motywacji do przedmiotu szkolnego wskazuje na istnienie wyraźnych dodatnich zależności, istotnych statystycznie ($\alpha < 0,05$), dla podskali motywacji do uczenia się botaniki. Styl kształcenia najwyżej koreluje z osiągnięciami motywacyjnymi ($r_{xy} = 0,79$).

Oddziały szkolne o wysokiej wewnętrznej akceptacji sposobów pracy nauczyciela charakteryzują się dodatnim przyrostem motywacji w ciągu uczenia się przedmiotu szkolnego. Przyrost ten nie dotyczy wszakże stosunku do obiektów danego przedmiotu nauczania – tu: roślin. Styl kształcenia dla wszystkich rozpatrywanych wymiarów koreluje ze skalą postaw wobec świata roślin jedynie dla pomiaru wstępnego ($r_{xy} = 0,58$, $\alpha < 0,05$).

Szczegółowa analiza współzależności ujawnia najwyższą zgodność dla pomiaru końcowego motywacji uczenia się botaniki oraz stylu kształcenia w wymiarze: nauczanie teoretyczne – praktyczne ($r_{xy} = 0,89$) oraz: nauczanie podające – poszukujące ($r_{xy} = 0,88$). Podskala postaw wobec świata roślin najwyżej koreluje ze stylem kształcenia w wymiarze: nauczanie teoretyczne – praktyczne ($r_{xy} = 0,59$ dla pomiaru wstępnego). Co prawda pozostałe dane są nieistotne statystycznie, ale zwraca uwagę ujemna zależność między osiągnięciami motywacyjnymi wobec świata roślin a wszystkimi wymiarami obserwowanego stylu kształcenia. Im bardziej praktyczne, poszukujące, o dużej uczniowskiej aktywności metody nauczania stosuje nauczyciel, tym bardziej stały stosunek do roślin mają jego uczniowie.

Rozpatrywany związek między stylem kształcenia a motywacją wobec przedmiotu szkolnego pozwala stwierdzić, że styl kształcenia rozpatrywany jako uczniowska ocena nauczycielskiej koncepcji nauczania –

uczenia się wykazuje silny związek z podskalałą motywacji do uczenia się botaniki. Działania nauczyciela wpływają na wybór kierunku działania uczniów¹⁰. Skłonność do czynienia takich wyborów nie dotyczy jednakże świata roślin.

Analiza deklarowanego stylu kształcenia, dokonana na podstawie wypowiedzi nauczycieli w ankiecie *Opis botaniki jako przedmiotu szkolnego*, ujawnia brak istotnych zależności między podskalałami motywacji do uczenia się przedmiotu szkolnego a stylem kształcenia. Badania przeprowadzone na próbie 9 nauczycieli nie pozwalają na uogólnienie wyników.

Najwyższe wartości zarejestrowałam dla zależności: aktywny nauczyciel – uczeń i pomiaru końcowego postawy wobec świata roślin ($r_{xy} = 0,49$). Częsty, samodzielny kontakt ucznia z materiałem nauczania sprzyja kształtowaniu się pozytywnych postaw. Podobnie, im bardziej nauczyciel nie przekazuje wiedzy, a ułatwia jej odkrywanie, tym wyższy obserwuje się przyrost wartości postaw jego uczniów ($r_{xy} = 0,43$).

Wyjaśnienia braku istotnych statystycznie zależności upatrywać można w niskiej trafności narzędzia, spowodowanej trudnościami w samoocenie nauczycieli oraz w liczebności próby. Jednak są to sugestie wymagające głębszych analiz.

Podsumowanie

W badaniach edukacyjnych osiągnięcia poznawcze osób uczących się budziły i budzą największe zainteresowanie. Wśród wielu czynników warunkujących efektywność nauki szkolnej duże znaczenie przypisuje się motywacji, gdyż stanowi ona siłę napędową wszelkiego działania i bez niej uczeń nie wykazałby żadnej aktywności w uczeniu się¹¹.

W przedstawionych badaniach udało się ustalić, że styl kierowania procesem kształcenia zgodnie koreluje z poziomem motywacji do uczenia się botaniki. Zależność ta jest istotna statystycznie tylko dla danych uzyskanych z wypowiedzi uczniów.

Co ciekawe, jedynie wśród trzech oddziałów szkolnych zaobserwowano przyrost lub utrzymanie się motywacji do uczenia się przedmiotu szkolnego w ciągu badanego kursu. To właśnie nauczyciele tych oddzia-

¹⁰ Na podstawie uzyskanych danych równoprawny zdaje się być także odmienny wniosek, sugerujący, że uczniowie w zależności od posiadanej motywacji odmiennie oceniają i interpretują działania podejmowane przez nauczycieli na lekcjach. Wyjaśnialoby to istnienie zależności istotnych statystycznie jedynie w odniesieniu do stylu obserwowanego, a ustalanego z wypowiedzi uczniów.

¹¹ Cofer N.C., Appley N.A., *Motywacja, teorie, badania*, PWN, Warszawa 1972.

łów postrzegani są jako otwarci na potrzeby swoich uczniów, pozwalający na poszukiwania, samodzielność, badawczy zapał. Aktywność uczniów na ich lekcjach jest mile widziana, a uczniowie dostrzegają swoją ważność i wartość w oczach nauczyciela. Dla współczesnej szkoły dialogowy typ kontaktów na linii nauczyciel – uczeń jest ważnym czynnikiem zwiększającym motywację do uczenia się.